

بعد از حذف انتگرال، نام شعری بزرگ و تغییر واژه‌ها در کتاب زیست نوبت به حذف تصویر کتاب ریاضی سوم ابتدایی رسید؛ آخرین حذف سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش، حذفیاتی که متأسفانه توجهی به افکار عمومی ندارند. «همه این عوامل دست‌به‌دست هم داده‌اند تا در نظام آموزشی بحث فرار از مدرسه شکل بگیرد. اگر فضای مدارس نشاط‌آور و متناسب با سن و ویژگی‌های روحی بچه‌ها باشد، این مشکلات به وجود نخواهد آمد. یک قسمت از این مشکلات برمی‌گردد به موفق عمل نشدن در این زمینه.» به باور پورسلیمان سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی قاعداً سازمانی است که باید به نوسازی آموزشی کمک کند بر مبنای اساسنامه‌ای که برایش تعریف شده است. «هنوز تفکر علمی با توجه به تجربیات جهانی تعریف نشده و این وضع باید مورد پرسش افکار عمومی قرار بگیرد.»

تصمیمات عجیب با فاصله معنادار با واقعیت‌های جامعه

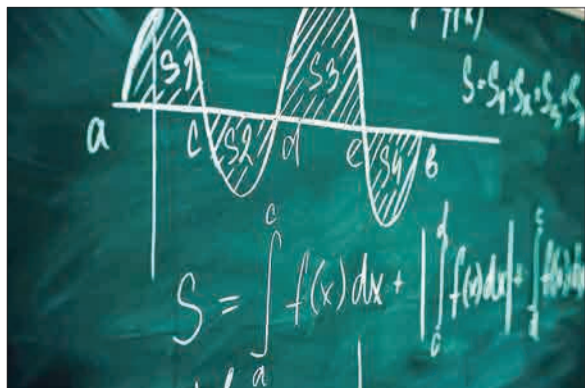
تحقیق «نقش تحلیل محتوا در فرآیند آموزش» نشان می‌دهد در نظام آموزشی کشور، طراحی، تهیه و تأمین محتوای آموزشی کتاب درسی از نهاد‌های دولتی و به صورت متمرکز انجام می‌دهند. از آنجایی که در بهره‌گیری از متون درسی و تحقق اهداف آموزشی، عوامل گوناگونی همچون ویژگی‌ها و خصوصیات فراگیران، الزامات اجتماعی، شرایط و امکانات آموزشی و کمک آموزشی و حتی ویژگی‌های انگیزشی، تجربی و تخصصی معلمان تأثیر دارند، کتاب‌های درسی در فرآیند آموزش نقش و جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کنند. به همین دلیل تحلیل و مطالعه محتوای کتاب درسی به تصمیم‌سازان، دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان کمک می‌کند هنگام تدوین کتاب‌های درسی تصمیمات درستی بگیرند، طوری که تا جای ممکن نواقص و کاستی‌ها به کمترین میزان برسد. تحلیلگر محتوایی یا برنامه‌ریز درسی با استفاده از تحلیل محتوا می‌تواند پیام‌های نهفته در داستان‌های ساده یا متون کتاب درسی را با اهداف برنامه مورد مطالعه قرار داده و بدین وسیله گرایش‌ها و جانبداری‌های پنهان و آشکار در متون برنامه را تعیین کند. آموزش و پرورش یعنی آموزش در کنار پرورش و نمادهایی که میان نظام‌های آموزشی جهان مشترک است. در سال‌های اخیر تغییرات و حذفیات کتاب‌های درسی برای مدتی خبرساز شد تا حذف یا تغییری جدید دوباره بازار صحبت در این زمینه را داغ کند. تغییراتی که گاهی محتوای آموزشی را نشان می‌دهد، زمانی دیگر روی تغییر نمادها تمرکز دارد و گاهی هم به تغییرات پرورشی منجر می‌شود. تبدیل واژه‌های زیست‌شناسی یکی از این تغییرات بود که سروصدای بسیاری هم به پا کرد. محمدرضا نیک‌نژاد معتقد است نظام‌های آموزشی در دو دهه اخیر رخسار نمادها به دنبال رفع تبعیض هستند؛ تبعیض‌های نژادی، مذهبی، جنسیتی و آموزشی. «حذف جدید سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی خلاف روند طبیعی است که در دنیا اتفاق می‌افتد.» به باور این معلم، اتفاقاتی از این دست برخلاف روند اجتماعی است؛ تصمیماتی عجیب که با واقعیت‌های جامعه فاصله معناداری دارد. جامعه امروز ایران شاهد دختران و زنانی است که تحصیلات عالی دارند و در سیمت‌های مختلف مسئولیت گرفته‌اند، مسئولیت‌هایی که گاهی در بخش‌های کلیدی است. «این حذفیات شاید در کوتاه‌مدت موج خوبی ایجاد کند، اما در میان‌مدت و بلندمدت موضوعی حیثیتی است. ما در آمارهای بین‌المللی به روند آموزش یا فتگی دختران در این چهار دهه افتخار می‌کنیم و از آمار بی‌سوادی‌زایی رو به گسترش می‌گوئیم و در مقابل چنین تصمیماتی می‌گیریم.» نیک‌نژاد ادامه می‌دهد: «جامعه امروز ایران شاهد تلاش‌هایی است برای احقاق حقوق زنان و کودکان. تلاش‌هایی که به احقاق بعضی از این حقوق کمک کرد و در مواردی هم روند رو به بهبود است؛ مسائلی که نگاه اجتماعی و فرهنگی را به خود می‌بیند و در بسیاری از موارد نگاه سیاسی را هم با خود همسو کرده است. به باور من این اتفاقات به پیشرفت این خواسته‌های اجتماعی کمک خواهند کرد.»

زیبایی‌بصری بر یادرفته

آموزش فرآیندی تک‌بعدی نیست و نگاه تک‌بعدی به این فرآیند روندی اشتباه است. آموزش مسأله‌ای شنیداری، دیداری و احساسی است که در فضای مدرسه اتفاق می‌افتد. حذف تصاویر آخرین تغییراتی است که سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی برای آن تصمیم‌گیری کرده است، هرچند در سال‌های اخیر زیبایی‌بصری به بهانه‌های مختلف بر یادرفته است. علی‌بهنشتی‌نیا، معلم، معتقد است کتاب‌های آموزشی بصری رادر مجموع از دست داده‌اند. به اعتقاد او، در زمینه ایجاد کتاب‌ها هم شاهد توازن و همخوانی نیستیم، کتاب‌هایی که در ایجاد مختلف بزرگ و کوچک به دست دانش‌آموزان می‌رسد. «مادر محتوا، دسته‌بندی‌متون و مطالب هم به نوعی دچار کج‌سلیقگی شده‌ایم.»

رنگ‌ها، تصاویر و اشکال دست‌به‌دست هم می‌دهند تا کتاب‌ها به خصوص در دوره ابتدایی شکل و شمایل دوست‌داشتنی به خود بگیرند و دانش‌آموزان را رغبت به آموزش کنند و واقعیتی که در سال‌های اخیر تصمیم‌گیران بی‌اعتنا از کنار آن رده‌اند. «حذفیات از دوره متوسطه شروع شد و امروز به دوره ابتدایی رسیده است و حالا شاهد تغییرات محتوایی هستیم. متأسفانه جامعه هم نسبت به این مسأله بی‌تفاوت شده.»

به باور بهنشتی‌نیا، این مسأله به مرور زمان تأثیر خود را می‌گذارد و نتیجه آن را در دوران دبیرستان شاهد خواهیم بود. «فضای مدرسه با فضای خانه در تعارض است. در خانه رنگ و موسیقی در نظر گرفته می‌شود، اما در مدارس این‌طور نیست. کتاب‌ها سنتی است و با زندگی امروزی همخوانی ندارد.»

گزارشی از حذفیات کتاب‌های درسی در سال‌های اخیر و حاشیه‌های آن

خدا حافظی «مهتاب» و تصویر دختران از کتاب ریاضی

شهروند | پیرایش دروس و محتوای کتاب‌های درسی مدت‌هاست تن به قیچی

حذف و تغییرات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی داده است. اول نوبت به «مهتاب» نیما و چند شعر و نوشته ادبی از کتاب فارسی رسید. تیغ‌تیز ممیزی بعد از قربانی کردن «آرش کمان‌گیر» نوبت به داستان جلاچ تذکره الا ولیا رسید. سیاحت نامه ابراهیم بیگ و رباعیات خیام هم از تیغ ممیزی بی‌نصیب نماندند. بعد از مدتی «در این سرای بی‌کسی، کسی به در نمی‌زند»، «اشکم ولی به پای عزیزان چکیده‌ام»، «به کجا چنین شتابان»، «باغ بی‌برگی» هم در فهرست حذفیات قرار گرفتند تا کتاب‌های فارسی دیگر نام «سایه»، «رهی معیری»، «شفیعی کدکنی» و اخوان ثالث را به خود نبینند. نام صادق هدایت از داستان کباب غاز جمالزاده، بخش‌هایی از خاطرات اسلامی ندوشن، نام محمود دولت‌آبادی، نام مشفق کاظمی و عباس خلیلی و شعر مادر ایرج میرزا هم به سرنوشت حذف دچار شدند. اشتباهات هم سهم خودشان را از کتاب‌های درسی داشتند؛ تصویر خلیج فارس از کتاب سال اول دبستان برای همیشه خدا حافظی کرد، هرچند در توضیح آن گفته شد: «منظوری نداشته‌اند.» شعر «کیوان شاه‌بداغی» هم به سهراب سپهری نسبت داده شد.

کتاب ریاضی هم از تغییرات بی‌نصیب نماند. نامش را در فهرست حذفیات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی با حذف انتگرال ثبت کرد. حذفی که در توجیه آن حجت‌الاسلام والمسلمین ذوعلم، رئیس سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی گفته بود: «بچه‌ها باید در دانشگاه انتگرال بخوانند نه در مدرسه!» لبه تیغ حذفیات، کتاب تاریخ دوره دوم متوسطه را هم در فهرست بلندبالی حذفیات قرار داد تا جنایات روسیه جایی در کتاب‌های تاریخ نداشته باشند، هرچند رئیس سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی در همان دوره با اشاره به اینکه حذفیات در مورد روسیه در زمان مسئولیت او نبوده، گفته بود: «نگاه مبنایی ما نسبت به آنچه در تاریخ اتفاق افتاده این است که جنایات روسیه تزاری قابل حذف نیست یا در دوره شوروی سابق، نوع تعامل سلطه‌گرایانه بلوک شرق را انکار نمی‌کنیم و هرگز حذف نخواهیم کرد. اگر اکنون دولت روسیه با ما همکاری و تعامل دارد، به معنی صرف نظر کردن مردم از بخشی از تاریخ نیست؛ دستکاری در تاریخ را قبول نداریم.»

سال تحصیلی ۹۹-۱۴۰۰ هم قربانی جدید حذفیات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی است اما این بار تصمیم بر حذف تصویر دختران از جلد کتاب سوم دبستان بود. تصمیمی که حاشیه‌های بسیاری به خود دید و موضوع قدیمی تبعیض جنسیتی را به میان کشید. نسیم‌بهری تصویرگر جلد کتاب ریاضی در صفحه شخصی خود نوشت: «این

طرح را چند سال پیش برای کتاب ریاضی سوم دبستان کشیده بودم. طرح اصلی هم کلی ممیزی خورد و اجازه ندادند یکی از دخترها بالای درخت باشد! هرچند روابط عمومی و امور بین‌الملل سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی مبنای حذف را گذاشتند بر خلوت شدن جلد اما اینکه چرا این خلوتی باید شامل حال تصویر دختران می‌شد را کسی جواب نداد. هرچند وزیر آموزش و پرورش در صفحه شخصی خود دلیل این حذف را چنین بیان کرد: «تغییرات در کتاب‌های درسی همه‌ساله بر اساس ارزیابی‌ها و سؤالی مؤلفان انجام می‌شود. به رئیس سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی مأموریت دادم تغییرات در شکل و محتوای کتاب‌های درسی را با حساسیت کامل رصد، اصلاح و گزارش کند. به بدغدغه‌های مردم اهمیت می‌دهم دختران میهن شایسته احترام‌اند.»

نبود تفکر علمی با توجه به تجربیات جهانی

کتاب‌های درسی به خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط‌مشی آموزشی دارند، کانون توجه دست‌اندرکاران آموزش و پرورش هستند. اهمیت کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز مانند ایران که تقریباً تمام عوامل آموزشی بر اساس محتوای آن تعیین و اجرا می‌شود، بیش از سایر انواع نظام‌های آموزشی است و به خاطر همین اهمیت بیش از اندازه است که صرف وقت نیروهای متخصص در ارزشیابی و تحلیل کتاب‌های درسی می‌تواند راه‌گشای حل بسیاری از مشکلات جاری آموزش باشد. در حال حاضر کتاب‌های درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع برای یادگیری به‌شمار می‌آیند. علی پورسلیمان فرآیند تدوین کتاب‌های درسی را دور از واقعیت‌های روز و نیازهای زندگی امروز ایرانی می‌داند؛ فرآیندی که در کلیات خود یک ماهیت انتزاعی دارد. به باور پورسلیمان سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، شناخت علمی و کافی در مورد تحولات روز و تجربیات جهانی ندارد. به گفته این معلم، متأسفانه معلم‌ها به صورت مستقیم و شفاف در تدوین و نهایی‌کردن محتوای درسی نقشی ندارند، شاید برای همین است در مدارس هدف تنها تمام‌کردن فصول کتاب‌های درسی، برخلاف نظام‌های آموزشی دیگر که تا حدودی اختیاراتی به معلم‌ها داده می‌شود. «در چنین شرایطی متأسفانه فضای برای مؤسسات تجاری و آموزشی باز شده در حالی که آنها هم جوارگی نیاز آموزشی نیستند.»

پرنسپل شدن و کثرت کتاب‌های آموزشی یکی دیگر از مباحثی است که در حاشیه تدوین متون کتاب‌های درسی به چشم می‌خورد. کتاب‌هایی که در بالا رفتن کیفیت آموزشی کارساز ظاهر نمی‌شوند.

رفتن به سمت مدرسه محوری

می‌شود. با این همه اگر مدارس به مقاصد تعیین شده دست نیابند، بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرند تا مقاصد خود را برآورده سازند. فعالیت‌های مدرسه و تدریس عمدتاً مشتق از سبک و نوع سنجش هستند. معلمان به میزان زیادی مانند «خادمان الگوهای بیرونی» عمل می‌کنند. بررسی مدارس سوئدی هم نشان می‌دهد کتاب‌های درسی از سوی دولت تعیین و تأیید نمی‌شوند. معلمان در انتخاب کتاب برای تدریس آزادی عمل دارند. تیم‌های معلمی، مسئول هدایت گروه‌های دانش‌آموزی‌اند. تیم‌های معلمی، گروهی از دانش‌آموزان را برای چندسال متوالی در اختیار دارند. در هر ترم دوبار در سال ساعتی برای گفت‌وگو میان والدین، معلم و دانش‌آموزان برای بحث درباره پیشرفت در نظر گرفته می‌شود. به دانش‌آموزان مسئولیت زیادی در قبال کارهای‌شان و محیط مدرسه داده می‌شود. مدارس، محیط یادگیری و کار برای معلمان است. مدارس به‌طور منضبط و اندیشیده برای معلمان و تیم‌سازی سرمایه‌گذاری می‌کنند. در چارچوب برنامه کار شهرداری، آزادی عمل زیادی به مدارس داده می‌شود.

سال‌هاست در نظام آموزشی ایران تلاش‌های بسیاری برای برون‌رفت از نظام متمرکز برنامه‌ریزی درسی صورت می‌گیرد. تمام تلاش‌ها برای آن است که خط‌مشی برنامه درسی با اعطای اختیاراتی به سازمان‌های آموزش و پرورش استان‌ها صورتی غیرمتمرکز به خود بگیرد. از جمله این اقدامات می‌توان به مسأله چند تألیفی کردن کتاب‌های درسی و سپردن اختیار تألیف کتاب‌های درسی به سازمان‌های آموزش و پرورش اشاره کرد. بررسی مدارس بلژیک هم نشان می‌دهد مدارس نیاز دارند از برنامه‌های درسی آماده به سوی برنامه‌های درسی مدرسه‌محور حرکت کنند. با این همه، مدارس بلژیک در قبال چنین آزادی عملی دچار مشکل هستند؛ چون از آمادگی کافی برای تدوین برنامه‌های درسی مدرسه‌محور برخوردار نیستند. در مدارس این احساس وجود دارد که مقاصد تدوین شده بسیار مفصل بوده و الزاماً باید محدود شوند. کتاب‌های درسی در مدارس انگلستان از سوی دولت نه تجویز شده و نه مورد تأیید قرار می‌گیرند. مقصدگزینی‌ها عمدتاً دستوری و از بالا به پایین است؛ یعنی مقاصد از بالا و از بیرون به مدارس تجویز